

היסטוריה שבעל פה: חקר זהויות באמצעות סיפורי חיים*

מאמרה הפרוגרמטי של מירן ליונה גונסאלס מנסה להסביר אילו תובנות ייחודיות ניתן להפיק מהיסטוריה שבעל פה ומחקר סיפורי חיים. הניסיון לחלץ מזיכרונם של המרואיינים והמרואיינות עובדות ופרטים, טוענת ליונה, מבוסס על תפיסת הזיכרון כמעין מחסן של מידע צבור, בעוד שלאמיתו של דבר כדאי לחשוב על כוחו לייצר משמעויות ולשאת עקבות הטבועים בגופם של אנשים. עיקר כוחה של ההיסטוריה שבעל פה, היא טוענת, הוא בשחזור המשמעויות והפרשנויות שאנשים נתנו לאירועים ולתהליכים היסטוריים ולדרכים שבהן סיפרו לעצמם ולאחרים/ות את סיפור חייהם בזיקה להיצע המשתנה של משמעויות קולקטיביות. היא מציעה גם שורת הצעות עבור העוסקים/ות בתחום: במקום לנסות להעלים את עצמם/ן ואת תפקידם/ן – להכיר בכך שעדות שבעל פה היא תוצר של דיאלוג.

לאחר הדיון בזיכרון אתיחס לתהליכי יצירתם של מקורות שבעל פה, אתמקד בקשיים הכרוכים בהתמודדות עם ראיונות, קשיים שמקורם בחלוקת התפקידים בין השואל/ת-המראיין/ת ובין הנשאל/ת-המרואיין/ת. מטרת המרואיין/ת היא נרטיבית בעיקרה – לספר את זיכרונותיו/ה. אציע פורמט של ריאיון – סיפור החיים, שבו נעשה מאמץ שלא לקטוע את חוט הסיפור של המרואיין/ת. מתכונת סיפור החיים מזמנת תנאים מיטביים לריאיון שיש לו פוטנציאל מחקרי גבוה. לבסוף אדון בטיפול במקורות שבעל פה ואדגיש את הגישה ההרמנויטית. מקורות שבעל פה מצריכים מהחוקר/ת עבודה פרשנית, והם פוריים יותר לבירור שאלות על משמעויות האירועים מאשר לשחזור העובדות. ההיסטוריה שבעל פה, כך אבקש לטעון, היא לפיכך כלי חיוני להיסטוריה תרבותית המבקשת לחקור את האופנים שבהם אנשים העניקו משמעויות לעולם.

הזיכרון: כמה מושגי יסוד

לכל אחד ואחת מאיתנו יש מושג על הזיכרון. לפי התפיסה הרווחת, הזיכרון משמש להיזכר בעבר ולכך מתלווה דימוי של הזיכרון כמחסן שאנחנו מאחסנים בו זיכרונות ויכולים לשלוף אותם ממנו בשעת הצורך. אך כשאנחנו חושבים/ות על מיקומו של ה"מחסן", קשה לתת תשובה

מטרת העמודים הבאים היא להציע מעין מדריך, תאורטי ופרקטי כאחד, לסוגיות החשובות ביותר הקשורות בזיכרון, ביצירת מקורות בעל פה ובשימוש המחקרי בהם. חלקו הראשון של המאמר יעסוק בקצרה בטבעו של הזיכרון – סוגיה בסיסית במחקר המתבסס על מקורות שבעל פה. הזיכרון הוא המנוע של הסובייקטיביות האנושית, אך אופני ההוויה האנושית אינם מתמצים בתכונות מנטליות. הם חרותים קודם כול בגוף עצמו, והבניית הזהות שאפשר לחקור באמצעות הזיכרון מותירה בו את עקבותיה. נעמוד על כמה מן המאפיינים הבסיסיים של הזיכרון החשובים במיוחד לענייננו: ראשית, אופיו היצירתי. הוא אינו מנגנון סביל אלא מרכיב בלתי נפרד של תהליכי החשיבה והדמיון. שנית, בשל חלקו החיוני של הזיכרון בעיצוב הסובייקט האנושי, זיכרונות הם מקור חשוב במיוחד לחקר זהויות. ושלישית, הזיכרון מתפענח רק באמצעות השפה. הבנתו מתבססת על מהלכים נרטיביים המעוגנים במבני השפה המדוברת או הכתובה.

פרופ' מירן ליונה היא היסטוריונית, חוקרת ומרצה באוניברסיטת ארץ הבאסקים בבילבאו ומתמחה בהיסטוריה חברתית. כמה ממחקריה, כמו על משפחות ומגדר בעיירות כורים או על נשיות במעמד הביניים של בילבאו בשליש הראשון של המאה העשרים, מבוססים בחלקם על היסטוריה שבעל פה.

איך מתקשר הגוף החי עם העולם החיצון? איך נתפסים האובייקטים ואיך מעובדות ההתנסויות? דמסיו מדגיש את היסוד הרגשי והחושי של התהליכים הקוגניטיביים. הרגש והתחושה אינם רק היבטים מרכזיים של הוויסות הביולוגי; הם גם הגשר בין התהליכים הרציונליים והלא רציונליים, והם ממלאים תפקיד חיוני בתקשורת האנושית. הרגשות שזורים בהתנסות האנושית ולפיכך הם מרכיב מהותי של הזיכרון. טביעת החותם הרגשית חיונית לתהליך התקבעותו של זיכרון כלשהו, וכל דימוי שעולה בזיכרונו מלווה בתגובה של המנגנון הרגשי. לבסוף, חשוב להדגיש את הממד החומרי של ההתנסות הרגשית: הזיכרון אינו רק קשר מנטלי, הוא נחרת בגוף ונקשר בו לשורה של תהליכים המותירים בו את רישומם.

תפקיד הרגשות ביצירת הזיכרון והעצמי האוטוביוגרפי רלוונטי במיוחד להיסטוריה שבעל פה. נקודת המוצא שלנו היא תפיסת סובייקטיביות, המניחה שהיצור האנושי אינו רק סובייקטיבי אלא אינטר-סובייקטיבי, כלומר מגיב כל הזמן לסובייקטיביות של אחרים ולאחרים שהוא קולט מסביבתו.²

מחסן זיכרונות או כשירות יצרנית?

ההיפותזה המחקרית המקובלת שנוגעת לתפקוד הזיכרון סותרת את הרעיון שהזיכרון הוא מחסן יציב של זיכרונות. כשאנו קוראים, מאזינים לסיפור או צופים במה שמתרחש סביבנו אנחנו מייצרים משמעויות הנשמרות במוח. שחזור המידע הזה נעשה באמצעות דימויים, והדבר כרוך בהפעלת מנגנון עצבי מורכב המצרף מערך שלם של כשירויות – כגון תפיסה, הזכרות, חשיבה ורגשות. התמונות שהתקבעו לעולם אינן שעתוק מדויק של מה שאירע. המוח אינו מייצר העתקים מדויקים אלא העתקים בלתי מושלמים וחלקיים.³ הדימויים נמצאים בזיקה מתמדת לסובייקטיביות של הפרט, והוא מעצב אותם מחדש בזיקה לניסיון חייו, לצורכי ההווה או לציפיותיו לעתיד. בתהליך ההזכרות אנחנו מעוררים מחדש את הקונסטרוקציה שבנינו במהלך התנסותנו הקודמת, אבל משחזרים את פרטיה בהתאם לידע שלנו על העולם בהווה. כשאנחנו נזכרים, תהליך שחזור האירועים מופעל על ידי הצרכים שלנו, הדעות הקדומות, האמונות, הסטריאוטיפים, ההרגלים, המוסכמות התרבותיות ואיך ספור גורמים אחרים – תוך כדי מחיקת פרטים אחרים, שינויים של אחרים והוספת מרכיבים חדשים.

הזיכרון הוא מערכת דינמית הלוכדת מידע ומפרשת אותו מחדש תוך כדי שינוי המידע הנקלט ויצירת פרשנויות חדשות. אלסנדרו פורטלי מזכיר לנו ש"הזיכרון אינו מאגר סביל של נתונים אלא תהליך פעיל של יצירת משמעויות".⁴

מירון ליונה, על רקע האנדרטה Las Sirgueras בבילבאו (Salazar) דורה סלאזאר

מדויקת; הזיכרון הופך לישות מופשטת הקשורה לעולם הרוחני, הבלתי נתפס, החיצוני לכאורה לגוף. נקודת המוצא של מאמר זה היא אחרת: הזיכרון הוא כשירות הממוקמת בגוף כולו, הנתון באינטראקציה מתמדת עם המוח. ידיעותינו על הדרך שבה פועל הזיכרון עדיין מוגבלות מאוד. פסיכולוגים ונירו-ביולוגים עדיין מנסים להבין איך החלבונים המרכיבים את המוח האנושי נהרסים ונבנים מחדש כל העת בשעה שהזיכרונות החיים נשמרים. לכל היכולות המנטליות יש מיקום ספציפי וקונקרטי: הגוף. אנטוניו דמסיו טוען שהגוף הוא התיחום המאפשר לפרט להיבדל, להיתחם ביחס לעולם החיצוני ולאחרים. הגוף נמצא הן ביסוד היבדלותו של הפרט וייחודו והן ביסוד יחסו וזיקותיו.¹ בו בזמן, הגוף מתפקד כנקודת ייחוס – עוגן של המשכיות בעולם המשתנה. הן תחושת השינוי והן תחושת ההמשכיות מעובדות על ידי הזיכרון. הגוף הוא אם כן אתר הסובייקטיביות של עצמי אוטוביוגרפי, הקושר בין התנסותו בהווה לחוויותיו בעבר ולשאיפותיו בעתיד. אבל

הוא פועל בהווה ולכן מתרחשת פעולת גומלין בין הנסיבות האישיות של רגע ההיזכרות לבין זיכרון העבר. הזיכרון גורם גם לעיוותים, שכן הוא בונה מערכות ורסטיליות, המותאמות למידות של כל אחת ואחד מאיתנו. הזיכרונות אינם העתקים של ההתנסויות שיצרו אותם, כיוון שהם תמיד נושאים חותם אישי. מעל לכול, ההווה הוא ממד שבו הזיכרונות נבחנים תמיד ומוערכים מחדש.

האם קיומם של עיוותים בתוכני הזיכרון משמעו שהוא מטעה ולא מדויק? לאמיתו של דבר, לא. לעיתים קרובות הזיכרון פרטני ומדויק להפליא בפעולתו. דמסיו טוען שככל שמעגלים [עצביים] משתנים, אחרים נשארים יציבים ביסודם וכך מבטיחים לפרטים את היכולת לזהות את עצמם ולשמור על משמעות הביוגרפיה שלהם.⁵

במהלך ניסיוני כמראיית גיליתי את קיומן של מובלעות זיכרון – אתרים מנטליים מועדפים שעליהם יכול הפרט להישען כדי לזכור ולחוש את רגשות העבר. המונח "מובלעות זיכרון" מציין מרחבים מנטליים, דימויים אישיים השזורים בעיצוב הזהות ומבוססים על עיבוד מחדש של חוויות. הרגשות, הן החיוביים והן השליליים, ממלאים תפקיד מרכזי בהיווצרות המובלעות האלה, שנראות יציבות כאילו נוצקו מבטון. הזיכרונות שמכוננים מובלעות כאלה חוזרים ונשנים, לטוב או לרע, מאתגרים את השכחה ככוח נגדי להשתנות. המובלעות הן מעין מקלטים מנטליים שאפשר לשוב אליהם כדי למצוא עידוד או נחמה, שדות קרב להתפרצות זעם, במות חוזרות לשעתוק האשמה. איתור מובלעות זיכרון כאלה מאפשר לזהות את צומתי ההפתחות הזהותית של הפרט. לחוקרות ולחוקרים, סיפורים אלה הם בעלי ערך מיוחד, שכן אפשר למצוא בהם מפתחות חיוניים להבנת ההתנסות האישית והקולקטיבית בתקופה היסטורית נתונה.⁶

חלקו של הזיכרון בבניית הסובייקט

הזיכרון מאפשר לנו לנהוג בצורה יעילה ותבונית, באופן אינדיווידואלי ומובחן, עם זהות עצמית מוגדרת היטב. הזיכרון מציג לסובייקט משמעות בעולם. הודות לו אנו יודעים מי אנחנו, מאין הגענו, לאיזו קבוצה אנו שייכים ולאן אנו הולכים. הזיכרון מכונן אותנו כיצורים ביוגרפיים וייחודיים בהיסטוריה. תפקיד הזיכרון אינו מתמצה בשימור והעברה: מאמץ ההכרה העצמית באמצעות הזיכרון הוא שמאפשר לנו יחסים עם עצמנו ועם אחרים. הזיכרון מבטיח לסובייקט משמעות הנמשכת בזמן. דמסיו משתמש בביטוי "זיכרונות העתיד" כדי לטעון, שחוט השדרה של הזמן המעצב את הסובייקטיביות אינו מכוון רק אל העבר אלא לעבר העתיד לבוא. לתכנון, לחשוק ולהתכוון הן פונקציות

של הזיכרון המסייעות בבניית האני. הסובייקטיביות, במובנה כמציאות קונטינגנטית הכפופה לזמן וכיוון שכן גם ניתנת להיסטוריוזציה – היא תוצר של הזיכרון.

עם זאת, עיבוד הרגשות והזיכרונות איננו אקט אינדיווידואלי גרידא. פרטים חיים בקבוצות, משפחתיות או חברתיות, ובתוכן אנו בונים את הזיכרונות הראויים לזכירה של ההתנסות האינדיווידואלית והקולקטיבית שלנו. כדברי מוריס הלבוואקס, "הפרט מעלה את זיכרונותיו על בסיס מסגרות הזיכרון החברתי".⁷ הזיכרון האינדיווידואלי והחברתי אינם ניתנים להפרדה. כשנרצה לדעת משהו על אירוע חברתי שהתרחש נצטרך לשאול אדם אחר. אין אמנם סובייקט קולקטיבי של הזיכרון, שיכול לשמור ולארגן את הזיכרונות כפי שעושים יחידים,⁸ אבל הזיכרונות הפרטיים מיוצרים באופן קולקטיבי. לכן, גם אם הדבר נראה פרדוקסלי, יש לנו גישה למשמעויות הזיכרון הקולקטיבי רק באמצעות גרסאות פרטיות שלו. יש תלות הדדית מתמדת בין החוויות האינדיווידואליות והאופן הייחודי שבו הן שופכות אור על הזיכרון הקולקטיבי לבין האופן שבו הזיכרון הקולקטיבי, בזמן שהוא מתנסח מחדש כל העת, מסייע להעניק צורה ומשמעות לחוויות האישיות.

מנקודת מבטו של הלבוואקס, הזיכרון הקולקטיבי אינו רק מכלול המסורות ואירועי העבר הניתנים לזכירה ולמסירה מדור לדור, אלא במיוחד מערך המשמעויות החברתיות והתרבותיות הפועל – הן ברגע שבו מיוצרים הזיכרונות האינדיווידואליים והן ברגע ההיזכרות בהם. וכך, הקשר ההדוק בין הזיכרון האינדיווידואלי לבין הזיכרון הקולקטיבי הופך את הזיכרונות האישיים לאתר מורכב לבחינת התנאים הפרטיים והציבוריים הדרושים כדי ליצור ולמסור את מה שזוכרים.

מנקודת מבט זו מקבל מושג הזיכרון הקולקטיבי ערך הויריסטי חשוב. הוא מדריך אותנו לפרק את העדות שבעל פה לאורו ולנתח בנפרד את ארבעת הגורמים המשתרגים בה זה בזה: העבר, ההווה, האינדיווידואל והקולקטיבי. וכך, בניתוח כל עדות אישית אנו מנסים, קודם כול, לאתר מה בה אינדיווידואלי ומקורי ומבטא את דמיונו הייחודי של הסובייקט; בה בעת, למצוא את מה שאופייני לזיכרון החברתי של התקופה; לכודד את מה שמייצג בעדות את העבר, את רגע יצירת הזיכרון; ובאותו אופן, לזהות בה את מה שמעוצב מחדש על ידי ההווה, מה שעובר עיבוד ברגע התרחשותה של ההיזכרות. הליך פירוק העדות מבליט עד כמה הזיכרון אינו רק תופעה פסיכולוגית אינדיווידואלית אלא גם תוצאה של התנסות קולקטיבית, העוברת תהליך עדכון מתמיד בזיקה לזמן החולף ולהתנסותו האינדיווידואלית של הסובייקט.

תפיסת הזיכרון הקולקטיבי שאנו מציעים כאן מאפשרת לבחון איך מתרחשת האינטראקציה בין הציבורי לפרטי ומדגישה את יכולתם של סובייקטים לחולל שינויים ולבחור בין אפשרויות. ניתוח עדויות סובייקטיביות מסייע לזהות את האופנים שבהם פרטים מקבלים את הנרטיבים הדומיננטיים ומשנים אותם תוך כדי יצירת צירופים חדשים. עיון ביחסים שבין הסיפורים שמפתחים המרואיינים לבין התרבות שבה נרשמים הסיפורים הביא היסטוריונים והיסטוריוניות שבעל פה להשתמש במושג *composure*, כדי לציין את שאיפת המרואיינות והמרואיינים להגיע למצב שבו יוכלו לבסס לעצמם עמידה בעולם החברתי, לחיות בשלום עם עצמם בתנאים הקיימים, למצוא "עמידה נכונה".⁹ המושג מכוון אותן לבדוק את הזיקות בין שני היבטים חשובים בתהליך ניסוחם של סיפורי חיים: מצד אחד, האופן שבו הסיפור המסופר מתבסס על שיח מקובל בתרבות בתקופה מסוימת, ומצד אחר, האופן שבו סובייקט מבנה את האני שלו במאמץ לפשר בין סיפורו האישי לבין השיח הציבורי. אז מתרחש מעין תהליך התאמה בין מה שלגיטימי מנקודת מבט חברתית ותרבותית לבין הקווים המנחים את הסובייקט בניסוח סיפורו. זהו התהליך שבו מבקש/ת הדובר/ת לבסס לעצמו/לעצמה אופן עמידה בעולם החברתי באמצעות אימוץ דפוס ייצוג עצמי שיתקבל.¹⁰ פְּנִי סאמרפילד הדגישה שבסיפורי החיים יש גם "עמידות מעורעות". בראיונות עם נשים היא זיהתה מתח ברגע הבניית הסיפור בין העדות לבין דגמי הזהות הנשית הזמינים ברמת השיח המקובל. קיומו של היצע מגוון של דגמי סובייקטיביות מקשה, לדעתה, להכנות סיפור עקבי.¹¹

מוֹבְנוֹת הַזִּיכְרוֹן: הַסְדֵר הַנְרִיבִי

סצנות העבר, גם כאשר הן עקבות שאי אפשר למחוק, מופיעות לעיתים קרובות במקוטע, ללא סדר וללא דיוק כרונולוגי. הזיכרונות מקבלים לכידות והופכים למוֹבְנִים הודות לסדר ולמשמעות של המבנה הנרטיבי שאנחנו כופים עליהם. רק באמצעות השפה, הרטוריקה או הנרטיב האדם יכול לגשת למציאות. כדי ליצור, כדי לחשוב וכדי לזכור אנו זקוקים לשפה. הבעיה העיקרית של הזיכרון איננה נעוצה בשכחה, שהיא תנאי מהותי לתפקודו, אלא בחוסר הסדר, בתוהו ובוהו. אי אפשר לנהל את הזיכרון ללא עיקרון מארגן, וכלי הרטוריקה – הניסוח של סיפורים, טיעונים ותסריטים – מאפשרים לבנות מחדש את הזיכרונות. הנרטיביות מאפשרת לתת צורה ומשמעות לזיכרונות והיא גם ערובה לאיתור הזיכרונות האלה במפת הזיכרון.

סיפור הזיכרון מתרחש בממד כפול: מצד אחד, הזיכרון סינן ובהר את הסיפורים המשתייכים ל"אני" של העבר, ומצד אחר – הסיפור מארגן את הזיכרונות בהתאם לשיפוט הערכי, האתי והאידיאולוגי של האני בהווה. סליה פרננדס פריאטו מסבירה: "לספר זיכרון משמעו ליצור המשכיות ולכידות בין העבר להווה, ליצור אחדות של האני דרך רשת של אפשרויות – של מה שנדחה, מה שהועדף ואומץ על ידי הסובייקט במהלך חייו".¹² לכידות של האני נמצאת במרכז הדיון המחקרי. לין אברמס טוענת שפורמט הריאיון שאנו מכנים סיפור חיים מזמין את הדובר/ת לספר סיפור מוגמר, כלומר לספק גרסה לכידה של האני. הסיפור, המונחה על ידי עקרונות הסיבתיות וההמשכיות, יוצר בעצמו זהות הולמת.¹³ למרות זאת, לסיפורי החיים של אנשים פשוטים אין מבנה מהוקצע כל כך: לעיתים לסיפורים האלה אין התחלה ואין סוף, אם כי יש להם חוט טיעון.

באופן מובלע המוח מספר סיפורים כחלק מבניית המודעות הרפלקסיבית של האני. בסיפוריהם של אנשים רגילים יש דמויות וטיעונים, הם נבנים כרונולוגית ומעל לכול – הם מאמצים דפוסים הנפוצים בתרבות באותו זמן: סגנונות מלודרמטיים שמתאימים לרומנים רומנטיים, דפוסים אפיים של רומן הרפתקאות או רומן היסטורי ולעיתים נעשה שימוש במשל, סוגה אופיינית של הפולקלור העממי. לספר את סיפורו של העצמי הוא תרגיל באינטר-טקסטואליות. ההיסטוריון/ית צריך/ה להביא בחשבון כיצד נבנה הסיפור ואיזה פורמט נבחר. אלה פרטים חשובים המסייעים להבנת תוכן הסיפור. מארי-פרנסואז שאנפרוֹ דִּישָה טוענת שהדגמים הנרטיביים עצמם מעבירים ראייה מסוימת של הסיפור. כך למשל, גם אם האפיון עלול להיראות פשטני, המודל האפִי מעביר תפיסה של הסיפור שבה הסובייקט מתלכד עם הקהילה במימוש השינוי; הדגם הרומנטי מצביע על סובייקט שמבין את השינוי באמצעות מושג הקדמה והאתגר האינדיווידואלי, ואילו הסגנון הפיקרסקי מנחיל השקפה שלפיה השינוי מתרחש מתוך אתגור של הערכים החברתיים השליטים.¹⁴

פורטלי מציע חלוקה כללית לשלושה דגמים נרטיביים עיקריים: הראשון, ה"מוסדי" – סיפור המסופר בגוף שלישי ומתייחס לנושאים פוליטיים, אידאולוגיים ולאומיים; השני, ה"קהילתי" – סיפור המסופר בגוף ראשון רבים ומשמש להצגת פעולה קולקטיבית, למשל במקומות עבודה או בשכונות המגורים; השלישי – ה"אישי", סיפור המסופר בגוף ראשון יחיד ועוסק בנושאים אישיים הנטועים במרחב המשפחתי או הביתי. המודלים אינם מופיעים בסיפורים בנפרד, בצורתם הטהורה, נהפוך הוא – על פי פורטלי, הסיפור בעל פה הוא לאמיתו של דבר אמנות השילוב בין

הדגמים האלה לצורך בניית סיפורים בעלי משמעות.¹⁵ עם זאת, הדומיננטיות של דגם זה או אחר יכולה לשמש לפענוח משמעות הסיפורים: השימוש המתמשך בסגנון האישי עשוי להראות שהמספר או המספרת מאמץ/ת את עמדת הגיבור/ה של חייהם. בדומה לכך, השימוש בדגם המוסדי או הקהילתי יכול להצביע על חוסר אמון בסיפור עצמו או על תחושה של חוסר גאווה מצד הדובר/ת במעמד או בשייכותם לקבוצה או לקהילה.

בכל מקרה, ישנם הבדלים מגדריים בסיפור/הצגת האני בסיפורים שבעל פה, והם מכניסים ניואנסים חשובים למודלים הכלליים. לפי שאנפרו־דישה, בסיפורי החיים של נשים מוכתב האני החברתי לעיתים קרובות על ידי היותה אישה וסיפורי החיים מבליטים את קיומם של ייצוגים נשיים קולקטיביים מסוימים, האופייניים לרגע ההיסטורי שבו חיו אותן נשים. שאנפרו־דישה מונה כמה מן המיתוסים של נשיות אשר מבנים נרטיבים בעלי אופי חברתי־סמלי: "האם והאישה: האם היולדת ומחוללת חיים, האם המגינה, האם הרעה, הרעה לדוגמה, הנערה שסטתה מהדרך, הזונה" וכן הלאה. אלה מיתוסים מכוננים של האני, המספקים סצנת רקע בסיסית לבניית אנקדוטות נשיות.¹⁶

אברמס מסכמת מחקרים שזיהו הבדלים בולטים בדרכים שבהן גברים ונשים סיפרו את סיפוריהם. נראה שנשים נוטות להשתמש בסגנון עקיף, מה שאומר שהן מספרות יותר מה אנשים אמרו, מילה במילה, ואילו גברים נוטים לדבר יותר במילותיהם שלהם, לספר סיפורים שיש להם נושא ובמידה מסוימת גם זכירים. נטען גם שנשים אינן בונות טיעונים ליניאריים אלא משבשות את סדר הזמנים, חוזרות על דברים, נעות אחורה וקדימה במהלך הסיפור ומכלילות פרטים נסיבתיים רבים.¹⁷ כריסטין לנג'לייה ואריק פיטרסון טענו שסגנונות הסיפור של נשים הם דרך להתרועע, שהם מרכיב בדפוסי חברותיות, ואילו סגנונות של גברים נוטים להיות "סוג של האדרה עצמית". מנקודת מבטן, הנשים מקבלות על עצמן את האחריות לארגון האירועים המשפחתיים שמאפשרים לספר סיפורים ולתחזק את "סיפור המקורות", כלומר אותו סיפור המוכר בקרב כלל הקבוצה המשפחתית, מסופר פעם אחר פעם ומשמש דבק מלכד של הקשרים המשפחתיים.¹⁸ מנקודת מבטי, כל כיווני המחקר האלה מועילים, ככל שנצליח לעשות להם היסטוריוזציה ולא להפעיל אותם מכנית. הפרמטרים המגדריים אינם קבועים, אלא נתונים להגדרה מחודשת כל הזמן. לכן נראה לי מועיל יותר להציב נשים וגברים ואת סיפורי החיים שלהם בזיקה לתנאים שאפשרו אותם ברגע היסטורי נתון, מאשר לנסות ליישם דגמים מגדריים סטראוטיפיים ועל־זמניים לכאורה.

מחקרי על הבניית זהויות של נשים במעמדות הביניים בבילבאו במהלך שנות העשרים והשלושים יכול לשמש דוגמה להצבת סיפורי הנשים בזיקה להקשר הקונקרטי של תקופה מסוימת.¹⁹ בעבודה ההיא הראיתי את האופן הסתירתי שבו נשים ממעמדות הביניים נעו במהלך אותם עשורים של תמורות בין דמות הסניוריטה (העלמה) לבין זו של האישה המודרנית, עד שהגיעו על פי רוב ליצירת דגם זהות אחר שכינתי האישה החדשה. הזהות הנשית החדשה הצליחה לחרוג מהגבולות שתחמו את פעולת הסניוריטס לעולם הביתי, אבל בלי הפרת המוסכמות שייצגה האישה המודרנית. באמצעות סיפורים בעל פה הראיתי כיצד הנשים החדשות הגדירו מחדש את תווי ההיכר של הזהות הנשית של המעמד הבינוני והתאימו אותם להקשר פוליטי וחברתי חדש. מצד אחד, הן צירפו לנשיות מאפיינים ויכולות חדשות האופייניים למרחב הציבורי, מבלי לערער על ההבדל המיני והמגדרי. מצד אחר, הן השיגו כבוד במרחב הציבורי להבדל המגדרי שייצגו, המבוסס על ערכי האימהות והטיפול. כך הן שמרו על התנאים שאפשרו למעמד הבינוני להיבדל מאחרים, כשהן עושות שימוש באדיקות דתית ותפיסות של ביתיות, שהוגדרו מחדש כתווי זיהוי אופייניים. רק כאשר יוצרים דיאלוג בין הנרטיבים שבעל פה לבין ההקשר החברתי־תרבותי אפשר להבין את תוכני הסובייקטיביות בתקופה מסוימת.

הסיפורים המסופרים במהלך ריאיון אינם סיפורים אוטוביוגרפיים פשוטים. הם תוצר של דיאלוג בין המרואיין/ת למראיין/ת. החוקר/ת מסייע/ת ליצירתו של סיפור מסוים, שאיננו יכולים להניח שהוא שגור או קבוע אלא משתנה בהתאם לתנאים שבהם הסובייקט מספר את סיפורו. פורטלי אף טוען, ש"מה שנאמר בריאיון מסוים מעולם לא נאמר קודם לכן באותו אופן".²⁰ הסיפור שמוצג בריאיון נוצר למען מאזין קונקרטי, והוא גרסה אחת של סיפור החיים (המקוטע או השלם) שבו מחזיק הסובייקט ביחס לעצמו. בשל דמות המראיין/ת ומסגרת המחקר שהיא מציבה, הסיפור יהיה תוצר של תהליך אינטר־סובייקטיבי ולא אמירה חד־צדדית מצד המספר. סיפור החיים איננו מהות שהסובייקט שומר עליה בזיכרונו וחוזר עליה ללא שינוי, שנחשפת בריאיון כמות שהיא. לסובייקט המרואיין אין אמת אחת שהמראיין חושפת. בהתאם לתנאים שונים של רפלקסיביות ותקשורת יכול/ה המספר/ת לנסח גרסאות שונות של הסיפור האינדיווידואלי שלו/ שלה. אברמס אף טוענת, שמסמך היסטוריה שבעל פה שנוצר בריאיון הוא תוצר של דיאלוג תלת־ממדי: זה שבין המספר/ת לבין עצמו/עצמה, זה שמתקיים עם מראיין/ת וזה שהסובייקט מקיים עם השיחיים) התרבותיים של העבר ואלה הרלוונטיים בהווה.²¹

היצירה ההרדית של מקורות בעל פה

Ofensiva Para Euzkadi (המתקפה למען אוסקדי), 1937, פוסטר בקטלוניה הקורא לתמיכה בחבל הבאסקים בזמן המצור שערכו הכוחות הלאומניים

המשמעותיים בחייהם/ן. הכיוון והמשמעות שאדם נותן לקיומו נבנים לאורך הזמן ומשתנים לנוכח התנסויות שונות במהלך החיים. לכן נרטיב סיפור החיים תמיד זמין אצל המרואיינים/ות בלי קשר לגילם.

סיפור החיים הוא רב ערך במיוחד כשהוא נקלט ברגעי "בחינת החיים", רגעים שאנחנו מגיעים/ות אליהם עם ההזדקנות, ואשר מעצימים אצל א/נשים עמדה אוטוביוגרפית רפלקסיבית. היזכרות וביחנה עצמית של החיים הן היבטים בתהליך ההזדקנות. קשישים הפוכים למומחים בהיסטוריה של חייהם שלהם. הזמן שסובייקט מבלה בלויית זיכרונותיו הוא פרופורציונלי לגילו. כאשר מצטמצמת יכולת התנועה וחושי הראייה או השמיעה נפגעים, כאשר חלק גדול מן האנשים שעומדים חלק/ה הקשיש/ה את חייו כבר אינם, הוא מוצא לעיתים קרובות מקלט בחיי העבר, בזיכרונות. כפי שכבר טענתי, ישנן מובלעות זיכרון שבהן ניתן לשמוע את הקולות מפעם ולחוש מחדש רגשות מהעבר; בדומה לכך, אפשר להמשיך להתדיין עם אנשים שלהם יש עדיין מה לומר. מובלעות הזיכרון הן זיכרונות החרותים עמוק, ואדם

לזיכרון יש מאפיינים משלו. אחד מהם הוא הביטוי הנרטיבי של הזיכרון האוטוביוגרפי. אחד הקשיים הגדולים במהלך ריאיון הוא לדעת איך להתייחס לנרטיב שמתפתח. כשהמרואיין/ת תופס/ת את התפקיד המובהק של מתשאל, נהרס לעיתים קרובות ההיגיון הנרטיבי של המרואיין/ת. רונלד גרלה מציין: "בשעה שאנחנו הורסים את הסיפור כסיפור, המרואיינים שלנו ינסו להקים אותו מחדש במהירות: 'איפה הייתי?', הם שואלים, וממשיכים לספר". לכן, לדעת גרלה, יש לחתור ליצירת נרטיב של ממש, שבו האמצעים הנרטיביים של המרואיין/ת ישלטו בעיצוב העדות, גם אם המרואיין/ת עם שאלותיו/ה עלול/ה למנוע זאת.²² הקונפליקט אובייקטיבי, ואינו רק עניין של הרצון הטוב של המרואיין/ת. השפות שבהן משתמשים המרואיין/ת והמרואיין/ת עונות להגיונות פנימיים שונים. השפה המשמשת את המרואיין/ת היא שפה אנליטית, שצורתה משפט השאלה. השפה של המרואיין/ת היא שפה נרטיבית, וצורתה היא סיפור. כל אחת מהן מונחית על ידי תכלית פנימית אחרת. הקונפליקט בין שני דפוסי הביטוי חוזר ומופיע במהלך הריאיון, וכך, במראית עין של אדיבות, מתחולל מאבק על השליטה בריאיון ובעקבות זאת – על השליטה בפרשנות. המרואיינים לכודים תמיד בדילמה: אם יתערבו בבניית הנרטיב, הם יידחפו לתהליך ניסוח הסיפור; אם יימנעו מהתערבות, יוותרו על אחריותם כיוצרי הריאיון. אנו שוכחים לפעמים, שהסובייקט הראשון שמדבר בריאיון היסטוריה שבעל-פה אינו המרואיין/ת אלא המרואיין/ת. שאלת הפתיחה מזמנת תשובות, שהתגובה אליהן – משני הצדדים – יכולה להיות לא צפויה. המרואיין/ת מגדיר/ה את תסריט הפתיחה והמספר/ת מגיב/ה עם סיפור. נדמה שהסמכות נמצאת בידי המרואיין/ת, אבל לעיתים קרובות למרואיין/ת יש סדרי עדיפות משלו/ה והריאיון מוסט לכיוון שונה. על הריאיון שבעל פה יש לעבוד כנרטיב של דו-שיח, הנוצר יחד על ידי המרואיין/ת והמרואיין/ת. השליטה עוברת מיד ליד בין המרואיין/ת המקדים/ה ומתערב/ת בצניעות לבין המרואיין/ת עם מעורבותו/ה הקולית והרגשית.

מתודת סיפור החיים

מה שאנו מכנים סיפור חיים הוא סוג של ריאיון שיש בו ניסיון להתחבר לפרשנות הרפלקסיבית שהסובייקט עושה לחייו. פורמט זה מתרחק מהגישה המתשאלת הנהוגה בעיתונות או בחקירות. הוא נועד להפוך את השיחה למנגנון שבאמצעותו המרואיינים/ות ידונו באירועים

התנאים המיטביים לקיום הריאיון; גמישות כדי להתאים את עצמו/ה למאפיינים הייחודיים של כל מראיין/ת; ויכולת תמרון כדי ללכת בעקבות האינטואיציות והרעיונות תוך כדי הריאיון. כל מראיין/ת מפתח/ת סגנון אישי לאור התנסותו/ה, ובחשבון אחרון הניסיון המצטבר הוא בית הספר הטוב ביותר. אך מעבר לסגנון האישי, תמיד יש להתור לאיזון בין היעדים והצרכים של החוקר/ת לבין אלה של המראיין/ת. קצב הריאיון צריך להיות איטי, רגיש ומכבד. צריך ללמוד להקשיב באופן אמפתי, כלומר לשים את עצמנו במקומם של המראיין/ת ולשכנע אותו/ה באמצעים מילוליים ולא מילוליים שאנחנו באמת מקשיבים/ות לסיפורו/ה. חשוב לשאול בסגנון פשוט, קצר ורגיש.

הכנת הריאיון

לפני קיום הריאיון צריך ללמוד באופן יסודי על ההקשרים של המראיין/ת: המקומות המשמעותיים, הרשתות החברתיות וההתאגדויות, אירועים או תהליכים היסטוריים חשובים, הערכים... כל מידע משלים חשוב. המטרה היא להיות מסוגלים לקיים שיחה עם המראיין/ת, ולצורך זה עלינו להפוך לבני/בנות שיח מוכשרים לכך. ככל שהמידע המקדים שאספנו יהיה רב יותר, הריאיון יהיה עשיר יותר. בהמשך נכין מדריך נושאים לריאיון ונקבע רשימת שאלות מפתח המשקפות את תחומי העניין או ההיפותזות שניסחנו למחקרנו. נשתדל להפנות את שאלות המפתח האלה לכלל האנשים במדגם שלנו. בתוך מגוון הראיונות הגדול, השאלות הקבועות יאפשרו לנו עיבוד של שדות מידע ולאחר מכן השוואות.

יש לנסח את השאלות בפשטות ובקצרה. משפט השאלה המוצלח ביותר מתחיל ב"איך". למעשה, עלינו לזכור שהסיפור בריאיון מוביל אותנו לשאלה כיצד נחוה מה שהתרחש. יש לנסח תערובת של שאלות סגורות ופתוחות כדי לעורר את הזיכרון. ניסוח השאלות יעזור למראיין/ת להירגע ויעודד אותו או אותה לספר סיפורים:

- שאלות סגורות: היכן נולדת? כמה ילדים יש לך?
- שאלות פתוחות: שאלות שעליהן מצפים לתשובות ארוכות, בצורת סיפורים ואנקדוטות: ספר/י לי על ילדותך, איך היו החיים כשהיית ילד/ה?

חשוב להימנע משאלות מהסוג הבא:

- שאלות מכוונות, לדוגמה: האם הרגשת רע כשנאלצת לצאת לגלות? עדיף במקום זאת: איך הרגשת כשנאלצת לצאת לגלות?
- שאלות אקדמיות, מופשטות ומתחכמות: האם תוכל/י לנתח את רמת המודעות הפוליטית שלך בשנות המעבר

יכול להחיות דרכן אפיוזדות נעימות או סבל שאי אפשר למחות. בריאיון מוצלח אנחנו מלוות את המראיין/ת דרך הטופוגרפיה של זיכרונותיו לעבר מובלעות הזיכרון. השגת גישה לאותם מקומות מועדפים, רגישים במיוחד, היא המטרה של המפגש המתקיים בריאיון. לכן סוג השיחה שאליו אנו מכוונים בסוג הריאיון המכונה סיפור חיים לא נועד לאיסוף מידע אובייקטיבי או ראיות. המטרה היא להגיע לרישום סובייקטיבי שיראה כיצד איש או אישה מביטים על מכלול חייהם או חלק מהם. מסיבה זו, האופן שבו הם מדברים על חייהם, הדרך שבה הם מארגנים אותם, התחושות שלהם תוך כדי הריאיון, הדברים שהם מדגישים ואלה שהם מחסירים, המילים שהם בוחרים – כל אלה הם נתונים חשובים להבנת הריאיון.

הטקסט שנוצר באמצעות הריאיון הוא מסמך בעל אופי סובייקטיבי, שיכלול טעויות, דמיונות ושתיקות. זה כוחה של היסטוריה שבעל פה. זה מה שמאפשר לנו לטעון שהזיכרונות חושפים לא רק את מה שקרה, אלא את המשמעות של מה שהתרחש. לכן היסטוריה שבעל פה פחות מועילה לחילוץ או לאישור של עובדות הקשורות לאירועים קונקרטיים. היא חיונית כדי לבחון לעומק את מובנם של האירועים. עדויות בעל פה אינן רישום פשוט של עובדות העבר והן אינן הדרך למלא חללים ופערים שנתרו לאחר שימוש בסוגי מסמכים אחרים. להפך, עדויות בעל פה הן תוצר תרבותי מורכב הזקוק לפירוש, ואין להתייחס אליהן כאל טענות עובדתיות המתקפות את עצמן.

אינטימיות היא גורם מפתח בהצלחת הריאיון – תנאי ליצירת מרחב שיאפשר את הופעת סיפור החיים. המספר/ת צריך/ה להרגיש בנוח ולהיות לבד, משום שנוכחותו של אדם נוסף מדכאת לרוב את הספונטניות ומעוררת לחץ על מי שמסר/ת את סיפורו/ה.²³ מטבע הדברים, המועדמים/ות העדיפים לראיונות מסוג סיפורי חיים הם אלה שמבטאים נכונות לדבר בכנות וללא סייגים ומי שכבר חשבו על התנסותם האישית בהקשר חברתי והיסטורי. כלומר, מי שיש להם עניין לזכור את העבר ולספר עליו. עם זאת, חשוב לפנות לא רק למספרים הנלהבים המתבטאים בבהירות. צריך מקהלה שלמה של קולות משמעותיים, שתכלול גם אנשים עם פחות יכולות ביטוי או פחות נטייה לסיפורי חיים.

עקרונות לריאיון: בעיות וקשיים בעריכת ראיונות

סגנון המראיין/ת

בהתחשב בכל מה שנאמר לעיל, למראיין/ת טוב/ה נדרשים אומץ, גמישות ויכולת תמרון ואלתור: אומץ כדי לכונן את

לדמוקרטיה? במקום זה, עדיף לשאול שאלות על חיי היומיום של המרואייין/ת בתקופה המדוברת.

כיצד לקבוע ריאיון

לעיתים קשה לגשת ישירות לאנשים שאנחנו רוצים לראיין. לרוב יש צורך בבן/בת שיה, באיש או באשת קשר – אדם שיפתח לנו את דלתם של המרואיינים/ות. משם יש להתקרב אל בני/בנות שיחנו באופן מכבד ולזכור שהאנשים המתראיינים עושים לנו טובה בכך שהם מקדישים לנו מזמנם ומספרים את סיפוריהם.

ביצירת קשר עם מרואייין/ת פוטנציאלי/ת, חשוב:

- להציג את עצמך: שם, העבודה שעורכים, הארגון שבמסגרתו היא נערכת. חשוב לא להאריך בהסברים.
- לתאר את הפרויקט: להסביר את המטרות המרכזיות שלו בשפה נגישה. להסביר שהמידע ישמש לספר, לתערוכה, לעבודה אקדמית וכדומה.
- להבהיר היטב במה כרוך הריאיון: רוב האנשים חושבים שהריאיון, כפי שעושים עיתונאים או שוטרים, הוא מעין תשאול או חקירה. חשוב להסביר שמדובר יותר בשיחה על העבר ועל חיי היומיום בתקופה מסוימת.
- חיוני לערוב לאנונימיות ולסודיות, אם המרואייין/ת מעוניין בכך. יש מראיינים/ות שמקליטים את אישור המרואייין/ת לפני תחילת הריאיון. יש החשים מוגנים בשם בדוי, וזו אפשרות שיש להסביר למרואייין/ת. אם זה המצב, אין להקליט בתחילת הריאיון את השם והפרטים המזהים. חיוני להחתים את המרואייין/ת על מסמך הסכמה.
- לקבוע בסופו של דבר מקום פגישה שיתאים למרואייין/ת, למשך זמן שנקבע מראש.

לראיין: להתראות, להדבר, להכיר

בטרם ניגשים לריאיון, יש לוודא שלקחנו איתנו את מדרך השאלות (לא נראה אותו למרואייין/ת); מכשיר הקלטה (שנבדק מבחינה טכנית); כלי כתיבה כדי לרשום פרטים במהלך הריאיון. חשוב גם לברר היטב את מקום הריאיון ולא לאתר. במקום המפגש אין להתחיל להקליט אם המקום אינו מתאים מבחינת התנאים החיוניים לקיום ריאיון. זהו אחד הרגעים שבהם חובה על המרואייין/ת להראות שהיא או הוא הם יוצרי הריאיון ולהתעקש על תנאים מתאימים.

מרגע שמתחיל הריאיון, אין מה להזדרז. האיטיות היא מפתח להתפתחות מוצלחת של ריאיון. כדאי לעורר אווירה רגועה ולתת למרואייין/ת זמן להיזכר. כשמרואייין/ת החל/ה לדבר, אין להפסיק אותו/אותה ויש לאפשר לו/לה

להשלים את הדברים. לפעמים המספרים/ות עוצרים לפני אמירה חשובה. יש לאפשר לשקט הזה להיגמר מעצמו ולא לקטוע אותו. חשוב להיות קשובים למספר/ת במהלך כל הריאיון, לנסות להבין את כוונת הדברים ולהראות רגישות לרגשות ולהתרגשות, אם הם עולים. בהמשך, כשתגיע הזדמנות, אפשר להעלות את הנושאים הרגשים כדי לנסות לקבל סיפור שלם. לפני הפרידה יש לשאול את המרואייין/ת על מספרים נוספים. אם נוצר אמון, אפשר לשאול גם אם ישנם אולי מסמכים כתובים ומידע נוסף שיכול להועיל. אם הריאיון התברר כמועיל יש לערוך ריאיון המשך ולעיתים גם ריאיון שלישי. לא מומלץ להרחיב מפגש מעבר לשעה וחצי של הקלטה. כשהריאיון הסתיים רצוי לתת למרואייין/ת זמן להירגע ולחזור לעיסוקו/ה בהווה לפני שנפרדים לשלום.

התיעוד הקולי לעומת התמלול הכתוב

יש קושי גדול לעכל ולנתח ראינות ללא תמלול. לכן כדאי להשקיע מאמץ במשימה הכבדה של תמלול ההקלטה. אפשר להעריך שלכל שעת הקלטה נזדקק לשלוש שעות תמלול. עקרונית מומלץ שהתמלול יהיה מילולי ככל האפשר, אבל כדאי גם לזכור שאי אפשר לייצג את מכלול הדיבור בעל פה בשפה כתובה. התמלול הוא תחליף לעדות מוקלטת של ריאיון בעל פה – יש לעשות שימוש בשני המסמכים יחד. תוכנות השמע העכשוויות מאפשרות לחוקר/ת להציב זה מול זה, בקלות יחסית, את הטקסט והקול, כדי להשוות ביניהם, לשים לב לקצב הדיבור, לטונים ולגוני הקול בד בבד עם תוכן הדברים. התמלול איננו טקסט סגור וחתום אלא כלי עבודה שצריך להיבדק ולהיות מפורש מחדש על ידי החוקר/ת ביחס דיאלוגי עם ההקלטה. בתור כלי עבודה, התמליל חיוני לצורך ניתוח הממד הנרטיבי של הסיפורים בעל פה. זו מלאכה מורכבת, קרובה מאוד לביקורת טקסטואלית ולמלאכת הפירוק. התמליל מאפשר ניתוח מפורט של מהלך הריאיון: הוא עוזר לנו להבחין בטעויות, לזהות תחומי עניין נוספים שהחמצנו או לעבור על מכלול העדות ולסכם אותה. לאחר הניתוח המפורט של הריאיון הראשון אפשר לחשוב אם לחזור לראיין או לא.

משימת הריאיון קשה, והיא כרוכה בהקשבה ומחשבה אינטנסיביות לצד השתתפות צנועה במהלכה. המראיין/ת צריך/ה לשים לב לעניינים רבים: להקשיב – ובה בעת לחשוב על משמעות הדברים ועל מקומו של הנאמר בתוך מכלול הנושאים הנחקרים; צריך לחשוב אילו שאלות נוספות יכולות להישאל ואיך לשאול אותן, ולהמתין לרגע המתאים לשאול; לזכור אילו שאלות נשאלו, כדי לדעת אם המרואייין/ת מתייחס/ת לשאלה או סוטה מהנושא, ובו בזמן לחשוב על המשמעויות האפשריות של כל סטייה כזו.

כמה עדויות? חשיבות האוסף

הריאיון הוא מרכיב אחד במכלול העבודה. צריך להקים רשת של "אינפורמנטים" ייצוגיים מספיק של הזיכרון הקולקטיבי ושל התרבות שאנחנו מעוניינים להכיר ולחקור. הבעיה היא שאי אפשר לקבוע מראש את מספר הראיונות הדרושים ולא את מספר המראיינים שיגבשו יחד אוסף שלם ומספק. כל אוסף הוא תשבץ עם מאפיינים משלו. צריך להביא בחשבון את הדחיסות והגודש של ההתנסות הקולקטיבית שאנו מבקשים/ות לבחון. צריך להתייחס למשמעויות הרבות המופעלות במהלך הראיונות כדי שנוכל לקבוע את הרגע הסביר להפסיק את הריאיון ולחתום את האוסף. לקריטריונים של ההיסטוריון/ית יש להוסיף את הניסיון והרגישות של האתנוגרף/ית. דניאל ברטו מתאר את שלב הרוויה במהלך איסוף העדויות ומעיד שמקהלת הקולות המשמעותיים התמלאה.²⁴ עלינו לתעד לפחות סיפור חיים אחד ייצוגי של כל צורת חיים ושל כל התנסות שזיהינו במהלך הראיונות.

פרשנות המקורות שבעל פה

במהלך שלושים השנים האחרונות הגדיר הזרם המרכזי של ההיסטוריה שבעל פה את עקרון מתן הקול לנשים וגברים חסרי קול כאחד מיעדיו העיקריים. נקודת המוצא של ראשוני ההיסטוריונים וההיסטוריוניות שבעל פה הייתה שבאמצעות עדויות של מראיינים ומראיינות הם יוכלו להגיע לאמת חדשה, כזו שנעדרת מדפי ההיסטוריה הרשמית. האמונה הזאת היא עדיין אחד המנועים העיקריים של ההיסטוריה שבעל פה. מנקודת המבט המחקרית נעשה ניסיון לבחון את ההתנסות של נשים, מעמדות מוכפפים, קבוצות חברתיות מודרות, מיעוטים אתניים וקבוצות להטב"ק, גם ההגנה על קורבנות האלימות הפוליטית ורציחות ההמונים השונות של המאה העשרים הבהירה את חשיבות זיכרונם של העדים/ות. תיעוד קולות השורדים היה צעד חשוב ביותר בתהליכי שיקום הזיכרון ההיסטורי של קורבנות למעשים ברבריים – השמדת היהודים, האפרטהייד הדרום אפריקני, הדיקטטורות הדרום אמריקניות, הדיכוי הפרנקיסטי בספרד ועוד מקרים רבים. הודות לתעודות החדשות שסופקו על ידי המקורות שבעל פה נוצרו נרטיבים נוספים על העבר, הוצעו גרסאות חדשות של האירועים ונפתחו שדות שונים של מחקר כגון חיי היומיום, המיניות או גיבוש זהויות. מאז תחילת שנות השמונים של המאה העשרים, לצד המשימה הלגיטימית של תיעוד הזיכרונות הנשכחים, התמודדה ההיסטוריה שבעל פה גם עם המורכבות של

השימוש בזיכרון והטיפול בעדויות. הודגש הצורך לפתח כלים מתודולוגיים שיאפשרו גישה לייחודיות של מקורות בעלי אופי סובייקטיבי. לואיזה פאסריני, במאמר רב השפעה שהתפרסם ב-1979, "אידאולוגיית העבודה והקונצנוס תחת הפשיזם האיטלקי", ניסחה את הדברים כך: "איננו יכולים להרשות לעצמנו לאבד את ייחודו של המקור שבעל פה. יש לפתח גישות מושגיות המסוגלות להפיק ממנו את מרב הפוטנציאל. מעל לכול, אסור לנו להתעלם מכך שחומר הגלם של ההיסטוריה שבעל פה אינו ראיות, אלא ביטויים וייצוגים של תרבות".²⁵

פאסריני הייתה מחלוצות המפנה הפרשני בהיסטוריה שבעל פה. המפנה היה כרוך בחילופי פרדיגמה – מעבר מעניין בשחזור האירועים לחיפוש אחר משמעות האירועים והעיסוק בסובייקטיביות. גישה חדשה זו התקדמה בכיוונים שונים: מצד אחד, היא הבליטה את הצורך להתחשב בהיבטים הנרטיביים והתת-מודעים של הזיכרונות; מצד אחר, היא העמיקה בסוגיית ייצוגיותו של הזיכרון האינדיווידואלי ויחסיו עם הזיכרון החברתי. כמו כן, הגישה הפרשנית אפשרה לדון בסוגיית עיצוב התודעה והאופן שבו נשים וגברים מדוכאים מכילים ומאמצים את הדיכוי במובנים תרבותיים, פסיכולוגיים וזהותיים. יכולת הפעולה (agency) של הסובייקט הפכה לאחד ממוקדי העניין העיקריים. המטרה היסודית הייתה להעריך את מרחב התמרון האינדיווידואלי והקולקטיבי שיש לאנשים כאשר הם מפנימים את התנאים החברתיים של הכפפתם שלהם, מתמודדים עימם או משעתקים אותם. במובן זה ההיסטוריה שבעל פה שותפה לאותם תחומי עניין המאפיינים את המיקרו-היסטוריה, ובאופן רחב יותר – את ההיסטוריה התרבותית המבקשת בין היתר לאמוד את חירותו של סובייקט בתוך המכלולים המגבילים את פעולתו.

מנקודת מבטי, ההיסטוריה שבעל פה, כמרחב התקרבות לשחזור יכולת הפעולה (agency) של סובייקטים, יכולה להפוך לכלי חיוני של ההיסטוריה התרבותית. זרם זה בהיסטוריוגרפיה מנסה עקרונית לשחזר את הדרכים שבהן אנשים נתנו משמעות לעולם בתוככי מערכות חברתיות אשר מתונות ומכתיבות את פעולתם בתוך עולמות תרבותיים נתונים. גישה זו לעבר מתמקדת בשאלת הסובייקטיביות, בניית הזהויות והמשמעויות בגוף.

כדי להבין ולפרש את התנסותם של סובייקטים, מן ההכרח לשבור את ההבחנה המקובלת בין גוף לנפש ולתפוס את הגוף כצומת של התרבות החומרית והסובייקטיביות הרגשית. משגשג הסכר המדומיין בין הנפשי והגופני אפשר, כפי שמציע סטיה מוהנטי, למקם את הרגשות

במרכז למידת העולם.²⁶ כך, עקבות שהותירה ההתרגשות בגוף והפרשנות שאנו נותנים להם נתפסים כראשית ההתהלך הרגשי-קוגניטיבי שבו מעוצבת הסובייקטיביות. שרי מורגה כינתה את ההתנסות הזאת "למידה בבשר החי". היא מדגישה את הלמידה המתרחשת עקב ההתנסות הפיזית והאותות שהיא מותירה בגוף ועומדת על חשיבות הנרטיבים הזמינים לסובייקט כדי לפרש את רגשותיו.²⁷ האינטראקציה בין הגוף לסביבה יכולה להיות שדה מחקר להיסטוריה שבעל פה המתמקדת בתוכן הרגשי של הזיכרון.

בניסיון להבין את היחס בין הסובייקט להקשרי היחסים שלו, אין תועלת רבה בהסברים היסטוריים לינאריים, המתבססים על מודלים כלליים ואחידים ומעוותים או כופים מבט קונבנציונלי על פעולת הפרטים. יש טעם להימנע מהנטייה הן מאתנוצנטריות תרבותית והן מאתנוצנטריות תאורטית, ולא לכפות מבט אחיד על התופעות מתוך הנחות מוצא אוניברסליות שאינן מכבדות את ההקשרים ההיסטוריים הייחודיים. האם פירוש הדבר ויתור על קטגוריות הניתוח ועל היומרה להסביר מתוך הנחות תאורטיות את מורכבותו של העולם החברתי והתרבותי? לא. יש חשיבות לחריגה מן ההקשר המקומי ולהפעלת מושגים או כלים תאורטיים. ערעור ההנחה בדבר אחידות אין פירושו היעדר קוהרנטיות.

הצעד הראשון להבנת משמעות העדויות הוא פירוק ההנחות הטבעיות לכאורה בשיח של הסובייקטים המרואיינים. ג'ואן סקוט טוענת, שמשמעות נבנית באמצעות הבידול ושווה נקבע באמצעות ניגודים בינאריים, כלומר באמצעות צמדי משמעות מנוגדות שיש ביניהן היררכיה של ערך וכות. ²⁸ מנקודת מבטה, חשוב שלא לקבל מראש את תוקפו של הסדר הקבוע הנובע מהיררכיות אלה. זהו מהלך תאורטי חיוני, המסייע להבין ולהסביר את ההיסטוריות הפרטיקולריות. לדוגמה, באמצעות פירוק הניגוד הבינארי זכר-נקבה אפשר להכיר את האופן שבו פרטים חווים את ההבדל המיני בכל רגע נתון. מגדר ממשיך להיות, אם כן, קטגוריה מועילה הן לניתוח משטור הגופים המסומנים מינית והן כדי לזהות את שרשראות המשמעויות - החברתיות, הפוליטיות והתרבותיות - הקשורות בהם ובזיכרונם של המרואיינים והמרואיינות. המטרה היא להימנע מאשרורו וחיזוקו של מה שדרידה מכנה הומוגמוניה - ההגמוניה של ההומוגני, אלא לזהות את ההבדל ולהבין אותו. הדבר אינו מצריך ויתור על קוהרנטיות או על ניסיון לתת מענה לסוגיות כלליות, אלא לקבל כנקודת מוצא את המציאויות התרבותיות הקונקרטיות שאינן יחידות סגורות ויציבות. ההתכוונות לאוניברסליות והנטייה לנסח תוצאות הניתנות

להכללה יבואו לידי ביטוי בניסיון להציע תאוריה של שינוי חברתי, אבל מתוך מציאויות והתנסויות מקומיות. וכך כותב ג'ובני לוי: "ההיסטוריה מבוססת על פרגמנטים, עקבות וסימנים, המשמשים אותנו כדי לאתר רלוונטיות ולנסח שאלות כלליות החורגות מן הפרטיקולריות של המצב או האירוע".²⁹

הגישה הפרשנית בכתיבת היסטוריה על בסיס מקורות שבעל פה מחייבת להתייחס אליהם באותה רמת חשיבות כמו אל המסמכים הכתובים. לכן מצטטים את העדויות שבעל פה בדיוק כפי שמצטטים ראיות כתובות. התוצר ההיסטוריוגרפי יציג נרטיב היסטורי המבוסס על הניתוח המשולב של סוגים שונים של חומרים: עיתונות וכתבי עת של התקופה; שיחים פרסקריפטיביים שונים - הרפואי, המשפטי, הדתי וכן הלאה; המדומיינים הקולקטיביים - הדעות הקדומות, הקונבנציות והמסורות התרבותיות; נרטיבים של גבריות ונשיות, הציוויים ביחס למיניות והבינאריות המגדרית; רומנים, קולנוע ותוצרי תרבות ההמונים; ולבסוף, סיפורים בעל פה בעלי אופי ביוגרפי, עדויות ונרטיבים אישיים. באמצעות כל אלה ננסה לנתח מציאות תרבותית מורכבת ולפתח טקסט היסטוריוגרפי.

* זוהי גרסה מתורגמת ומקוצרת של המאמר המקורי, שפורסם כפרק הפותח של Miren Llona González (ed.), *Entreverse: Teoría y metodología práctica de las fuentes orales* (Bilbao, 2012). תרגם וערך: חררדו לייבנר.

1 Antonio Damasio, *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness* (New York, 1999), 142-145

2 R. Kenneth Kirby, "Phenomenology and the Problems of Oral History", *The Oral History Review* 35:1 (2008), 31

3 אנטוניו דמסיו, *השגיאה של דקארט: רגשות, היגיון והמוח האנושי*, תרגום: דפנה בנאי (תל אביב, 1998), 131-135.

4 Alessandro Portelli, "What Makes Oral History Different", in Robert Perks & Alistair Thompson (eds.), *The Oral History Reader* (London and New York, 1998), 69

5 דמסיו, *השגיאה של דקארט*, 292-294. ראו גם Damasio, *The Feeling of What Happens*, 143-145

6 המושג "מובלעות הזיכרון" שונה מ"מחוזות הזיכרון" - מושג שטבע פייר נורה (Nora) כדי לציין את הממד המאזכר (commemorative) של אובייקטים חומריים (כגון מונומנטים ואתרים) ולא חומריים (למשל נוסחאות לשוניות ומילות מפתח), המעצבים את מערכת הייצוגים בחברה נתונה.

7 Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire* (Paris, 1976 [1925]), 289

8 לדברי פורטלי, "עידוד הזיכרון ופעולת הזכירה הם תמיד אינדיווידואליים: אנשים זוכרים, לא קבוצות". Alessandro

.Portelli, *The Battle*, 4 20
 .Abrams, *Oral History*, 59 21
 Ronald Grele, "¿Quién y por qué contesta?", *Historia y fuente oral* 5 (1991), 124; "Private Memories and Public Presentation: The Art of Oral History", in Grele (ed.), *Envelopes of Sound: The Art of Oral History* (New York and London, 1991), 257–258
 ולרי ראלי יואו טוענת נחרצות, ש"נוכחות של אדם אחר בחדר משנה את הריאיון". היא מזהירה במיוחד "לא לאפשר ריאיון משותף של בני זוג, גבר ואישה, כי הנוכחות של האחד/אחת מרסנת את הדיבור של האחר/ת". Valerie Raleigh Yow, *Recording Oral History: A Guide for the Humanities and Social Sciences* (New York and London, 2005), 94
 Daniel Bertaux, "L'approche biographique: Sa Validité méthodologique, ses potentialités", *Cahiers Internationaux de Sociologie* 49 (1980), 205
 Luisa Passerini, "Work ideology and consensus under Italian fascism", *The Oral History Reader*, 53–62
 Satya Mohanty, *Literary Theory and the Claims of History: Postmodernism, Objectivity, Multicultural Politics* (Ithaca, NY, 1997), 210
 Cherríe L. Moraga, "Entering the Lives of Others" ("Theory in the Flesh", in Cherríe L. Moraga and Gloria E. Anzaldúa (eds.), *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Colour* (New York, 1983), 23
 ראו ג'ואן וולך סקוט, "מגדר: קטגוריה שימושית לניתוח היסטורי", תרגום: אורית כהנא, בתוך דלית באום ואחרות (עורכות), ללמוד פמיניזם: מקראה - מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית (תל אביב, 2006), 356–327;
 Joan Wallach Scott, "On Language, Gender, and Working-Class History", *International Labor and Working-Class History* 31 (1987), 6–7
 Giovanni Levi, "Reflexiones sobre la Historia", *Historia, Antropología y Fuentes Orales* 44 (2010), 38

מקורות האיורים

תמונה בעמוד 17: agefotostock / Alamy Stock Photo

Portelli, *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue* (Madison, Wisconsin, 1997), 157
 Lynn Abrams, *Oral History Theory* (London and New York, 2010), 2nd edition, 66–70; Anna Green, "Individual Remembering and 'Collective Memory': Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates", *Oral History* 32 (2004), 39–40
 "הסיפור שמספרים בפועל הוא תמיד זה שמעדיפים מתוך כמה גרסאות אפשריות, ומבטא מאמץ [מצד המספר] לא רק להפיק גרסה קוהרנטית של האירועים אלא גם להציע גרסה של העצמי שאיתה יכול הדובר לחיות בשלווה יחסית - במילים אחרות, שאיפה ל-"subjective composure". Graham Dawson, *Soldier Heroes, British Adventure, Empire and the Imagining of Masculinities* (London, 1994), 23
 Penny Summerfield, "Discomposing the Subject: Intersubjectivities in Oral History", in Tess Cosslett, Celia Lury & Penny Summerfield (eds.), *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods* (London and New York, 2000), 91–94
 Celia Fernández Prieto, "Figuraciones de la memoria en la autobiografía", in José María Ruiz-Vargas (ed.), *Claves de la memoria* (Madrid, 1997), 82
 .Abrams, *Oral History*, 33
 Marie-Françoise Chanfrault-Duchet, "Narrative and Socio-Symbolic Analysis", in Sherna Berger Gluck & Daphne Patai (eds.), *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History* (London and New York, 1991), 81
 .Portelli, *The Battle*, 27
 Chanfrault-Duchet, "Narrative and Socio-Symbolic Analysis", 78, 81
 .Abrams, *Oral History*, 119
 Kristin Langellier & Eric Peterson, *Storytelling in Daily Life: Performing Narrative* (Philadelphia, 2004), 108–109
 Miren Llona, *Entre señorita y garçon: Historia oral de las mujeres de las clases medias bilbainas* (Málaga, 2002).

היסטוריה שבעל-פה: מבחר מחקרים

- Karen Olson and Linda Shopes, "Crossing Boundaries, Building Bridges: Doing Oral History Among Working-Class Women and Men", in Gluck and Patai (eds.), *Women's Words* (1991), 189–204.
- Luisa Passerini, *Fascism in Popular Memory: The Cultural Experience of the Turin Working Class* (Cambridge, 1987).
- , "A Memory for Women's History: Problems of Method and Interpretation", *Social Science History* 16 (1992), 669–692.
- Robert Perks and Alistair Thomson (eds.), *The Oral History Reader*, 3rd edn (London/New York, 2016).
- Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* (Albany, 1991).
- , *Biography of an Industrial Town: Terni, Italy, 1831–2014* (New York, 2017).
- L.K. Seng, "History, Memory, and Identity in Modern Singapore: Testimonies from the Urban Margins", *The Oral History Review* 36 (2009), 1–24.
- David P. Shuldiner, *Aging Political Activists: Personal Narratives from the Old Left* (London, 1995).
- Penny Summerfield, "Culture and Composure: Creating Narratives of the Gendered Self in Oral History Interviews", *Cultural and Social History* 1 (2004), 65–93.
- Paul Thompson, (ed.), *The Voice of the Past: Oral History* (New York, 2017).
- Alistair Thomson, "Making the Most of Memories: The Empirical and Subjective Value of Oral History", *Transactions of the Royal Historical Society* 9 (1999), 291–301.
- , "Anzac Memories Revisited: Trauma, Memory and Oral History", *The Oral History Review* 42 (2015), 1–29.
- Valerie Yow, "Do I Like Them Too Much?: Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa", *Oral History Review* 24 (1997), 55–79.
- Robert Atkinson, *The Life Story Interview* (Thousand Oaks, California, 1998).
- Sherna Berger Gluck and Daphne Patai, *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History* (New York, 1991).
- Katherine Borland, "'That's Not What I Said': Interpretive Conflict in Oral Narrative Research", in Gluck and Patai (eds.), *Women's Words* (1991), 63–76.
- Micaela Di Leonardo, "Oral History as Ethnographic Encounter", *The Oral History Review* 15:1 (1987), 1–20.
- Victoria L. Enders, "Chelo's War: Late Memories of a Falangist Woman", in Aurora Morcillo (ed.), *Memory and Cultural History of the Spanish Civil War* (Boston, 2014), 437–467.
- Marlene Epp, "The Memory of Violence: Soviet and East European Mennonite Refugees and Rape in the Second World War", *Journal of Women's History*, 9 (1997), 58–87.
- Paula Hamilton and Linda Shopes (eds.), *Oral History and Public Memories* (Philadelphia, 2008).
- Katie Holmes and Alistair Thomson (eds.), *Oral History and Australian Generations* (London, 2018).
- Erin Jessee, "The Limits of Oral History: Ethics and Methodology Amid Highly Politicized Research Settings", *The Oral History Review* 38 (2011), 287–307.
- Miren Llona, *Entre señorita y garçonne: Historia oral de las mujeres bilbaínas de clase media (1919–1939)* (Málaga, 2002).
- , "Sobrevivir a la mina: mujeres, pobreza y cambio social", *Historia, Antropología y Fuentes Orales* 34 (2005), 97–111.
- Aurora Morcillo, *(In)visible Acts of Resistance in the Twilight of the Franco Regime* (New York, 2022).